

AAGE SOLBAKK

MIN EANA 2

Oahpaheaddjái bagadus
nuoraidskuvlla geografijafágii

ČállidLágádus

Sisdoallu

Min eana oahppogirjeráidu	4
Oahppogirjjet ja oahppogirjjiid lohkan/lohkanstrategiijat	4
Min eana 2 struktuvra	5
Oahpaheaddjibagadusa struktuvra	6
Generealla oassi	7
Relašuvdnabargu	8
Alla vuordámušat	8
Oahpahanvuogit	9
Nanu oahpahusbottut	10
Álgu	11
Bargoboddu	11
Loahpaheapmi	11
Generella fágadoahpagat geografijafágas	12
Oassi 1: Eurohpá	14
Oahppoplána máhttoulbmilat	14
Duogášdieđut oahpaheaddjai	14
Eurohpá	14
Kapihtal 1: Eurohpá eanadat ja Kapihtal 2: Eurohpá riikkat	16
Dehálaš fágadoahpagat dán oasis	16
Metodalaš tipsat	17
<i>Vástádusat Muittát go...? s 45</i>	<i>18</i>
<i>Vástádusat Muittát go...? s 69</i>	<i>18</i>
<i>Bargobihtát čoahkkáigessui s 46</i>	<i>18</i>
<i>Vástádusat</i>	<i>18</i>
<i>Vástádusat bargobihtáide s 47</i>	<i>18</i>
<i>Kommentárat lassi bargguide s 47:</i>	<i>20</i>
<i>Vástádusat bargobihtáide s 122 - 123</i>	<i>20</i>
Oassi 2: Luhtu ja servodat	23
Oahppoplána SAF2-03 máhttoulbmilat	23
Duogášdieđut oahpaheaddjai	23
Kapihtal 3: Teknologiija, riggodagat ja ovdáneapmi	25
Dehálaš doahpagat dán kapihttalas	25
Metodalaš tipsat	26
Filmmat/lohkosat:	26
<i>Vástádusat Muittát go... s 139</i>	<i>27</i>
<i>Bargobihtát čoahkkáigessui s 140</i>	<i>27</i>
<i>Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide</i>	<i>28</i>
<i>Vástádusat/kommentárat bargobihtáide s 141</i>	<i>28</i>

Kapihtal 4: Olmmoš ávkkástallá luođu	30
Dehálaš doahpagat dán kapihttalis.	30
Metodalaš tipsat	30
<i>Vástádusat Muittát go...? s 151</i>	31
<i>Bargobihtát čoahkkáigessui s 152</i>	31
<i>Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide</i>	31
<i>Vástádusat/kommentárat bargobihtáide s 153</i>	32
Oassi 3: Riggodagat ja ealáhusat.....	33
Oahppoplána SAF2-03 máhttoulbmilat	33
Duogášdieđut oahpaheaddjái.	33
Filmmat/lohkosat.	34
Kapihtal 5: Vuodđoealáhusat	35
Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:	35
Metodalaš tipsat	36
<i>Vástádusat Muittát go? s 180</i>	36
<i>Vástádusat Muittát go? s 186</i>	37
<i>Vástádusat Muittát go s 193</i>	37
<i>Bargobihtát čoahkkáigessui s 194 – 195</i>	37
<i>Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide</i>	37
<i>Vástádusat/kommentárat bargobihtáide s 194 -195</i>	38
Kapihtal 6: Sekundára ealáhusat – industriijagálvvuid buvttadeapmi ja energiija	39
Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:	39
Metodalaš tipsat	40
<i>Vástádusat Muittát go? s 205</i>	41
<i>Vástádusat Muittát go? S 208</i>	41
<i>Vástádusat Muittát go s 215</i>	41
<i>Bargobihtát čoahkkáigessui s 216</i>	41
<i>Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide</i>	42
<i>Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 217</i>	42
Kapihtal 7: Bálvalusealáhusat.....	44
Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:	44
Metodalaš tipsat	44
<i>Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 224</i>	45

Min eana oahppogirjeráidu

Min eana 1, 2 ja 3 lea geografijafága nuoraidskuvlii. Geografija lea oassi servodatfágas. Min eana oahppogirjeráiddu leat čuovvovaš komponeanttat:

- Oahppogirjijt: Min eana 1, Min eana 2 ja Min eana 3
- Oahpaheaddjibagadus juohke girjái
- Neahttasiidu ohppiid várás

Oahppogirjijt ja oahppogirjjiid lohkan/lohkanstrategiijat

Oahppogirji lea áibbas sierra šánjer maid dušše skuvlaoahppit geavahit skuvlaváccedettiin. Dat oahpaha dihto fágas dahje fáttás ja dain leat sákka ovtastuvvon teavsttat ja lea ollu iešguđetlágan semiohtalaš resurssaiguin huksejuvvon. Semiohtalaš resurssat leat dakkár resurssat go symbolat, govat, notáhtat, sátnečilgehusat, tabeallat, kárttat ja ollu eará maiguin lea juogalágan ulbmil/áigumuš.

Oahppogirječáli lea huksen girjji sisdoalu dan láhkai ahte son lea addon/ almmolaš dieđuid rekonstruieren ja konstruieren dain ođđa oaivila fáttá ektui iežas máhtu ja máilmmiáddejumi mielde (Ivar Bråten, lohkanutki). Son ferte dárkilit árvvoštallat ollu teakstaformáhta, bajilčállagiid, ilustrašuvnnaid, tabeallaid, šánjeriid ja govaid ja man láhkai dát galget doarjut ja doaimmat lassidiehtun tekstii.

Muhtin elemeanttat doibmet motivašuvdnan, dahje čieknudeapmin, earát fas lassidiehtun ja veahkin áddet teavstta sisdoalu. mii gohčodit dáid osiid parateakstalaš oassin. Dát oasis galggašedje doaimmat nu go leat jurddašuvvon; dahkat teavstta álkibun lohkat ja áddet.

Lihkká oahppogirjijt leat gáibideaddji ja váddásat, ja nu galget ge leat, go fágagiella lea gáibideaddji, muhto áibbas dárbbaslaš. Oahppat fága lea oahppat fága doahpagiid, fága giela ja dan iešvuoda. Muhto mii eat sáhte ohppiid guođdit okto rahčat assás, lossa fágagirjjiin. Mii fertet baicce sidjiide čujuhit/oahpahit man láhkai sii sáhttet ávkki atnit oahppogirjji parateakstalaš osiin iežaset oahppamis. Lohkat fágateavsttaid lea oassi vuodđogálggain ja dovdat parateakstalaš osiid doaimma álkida ollu sin oahppogirjelohkama ja teakstaáddejumi.

Mii ávžžuhit din muhtin áiggi geavahit dasa ahte geahčadit, ságastit ja bláđet girjji. Gos leat bargobihtát? Leat go gaskkas gažaldagat? Manne, don jáhkát, leat gažaldagat gaskkas? Manne ja gos lea čeahkkáigeassu?

Leat go girjjis govat ja tabeallat? Maid dat muitalit, ja leat go dain sierra govvateavsttat? Gos sátnječilgehusat leat? Sáhttit go oahppat juoidá dušše govaid ja govvateavsttaid bokte? Isket ovttá kapihttala čadahit nu ahte dušše govaid ja govvateavsttaid bokte oahppat.

Geavahehket omd siidduid 128-131 hárbhallat ávkki atnit visot parateakstalaš osiin mat dan siiddus leat. Geahčadehket bajilčállagiid. Digaštallet bajilčállagiid ovdal go lohkahtibehtet teavstta. Leago dáid siidduin dakkár teaksta mii ii livččii dárbbášit leat das, muhto mainna maid sáhtta oahppat ođđa ášši? Maid ohppet? Lei go das sierra ivdni dahje rámma? Manne nu lei, jáhkát don? Leat go sátnječilgehusat? Dárbbášat go don eambo sániid čielggaduvvot? Soaitá dalle ferte eará gálduide (sátnegirjijt, sátnegirje-APP) dorvvastit. Leat go govat ja govvateavsttat? Árvvoštala leat go govat ávkin dutnje oahppamii? Doibmet go dat lassidiehtun, vai leat go dušše čiknan? Leatgo teavsttas fágadoahpagat?

Gáldu: Skjelbred, Aamotsbakken: *Paratekstenes betydning for lesing av fagtekster*. Universitetsforlaget. 2010.

Min eana 2 struktuvra

Min eana 2 lea juhkon golmma oassái, ja das leat čieža kapihttala. Juohke kapihttalii (earret manjimus kapihttalii) gullá oanehis čoahtkáiageassu mas fáttá álmbi lea oanehaččat čilgejuvvon. Čoahtkáiageassu sáhtta maid doaimmat differensieremis dan láhkai ahte oahppit lohket dušše dan ja barget bargobihtáiguin mat dasa gullet. Bargobihtáid čoahtkáiageasuide gávnnat oahpaheaddjibagadusas, ja daid sáhtat njálmmálaččat čadahit, dahje čálihit ja addit ohppiide čálalaš bargobihtán. Kapihttala gaskkas leat maiddái muittuhan-/geardduhangažaldagat. Juohke kapihttalii leat bargobihtát.

Vuosttaš oassi lea Eurohpá riikkaid ja eanadaga birra. Dat leage dán girjji guovddáš fáddá. Dasa lea lassiteaksta vel nehtas: Eurohpá. Nuppi oasis besset oahppit lohkat ja oahppat man láhkái teknologijja lea ovdánan ja man láhkái mii ávkástallat luođu. Goalmmát oassi lea várrejuvvon máilmmi iešguđetlágan ealáhusaide main olbmot barget. Doppe čilgejuvvo maid vuoddoealáhusat mearkkašit ealiheapmái ja dasa čadnon ođđa teknologijja ja daid iešguđet industriija surggiid ja buvttadeami birra.

Dát oahppogirji fállá nappo buori vuodu lohkat ja oahppat eambo geografijja fágas.

Dát oahppogirji fállá nappo buori vuodu lohkat ja oahppat eambo geografijja fágas.

Bajilčála, oahppoulbmilat, teavstta bajilčála muitala man birra teakstabihtta lea. Teakstabihtáide leat lassin govat, gráfat, kárttat, illustrašuvnnat, sátnječilgehusat ja govvateavsttat mat dorjot teavstta. Gaskohaga ihtet Muittát go...?-gažaldagat. Muittát go? - gažaldagaiguin sáhtta iešguđet

ohtá buot dagahedje ahte bearaš birge-
gođi buora.

Sihke dálon- ja boazosápmelaččain lea leamaš fičča oktavuohta, mi gohčoduvvo
verovuohtas. Verodeánsa lea hui
beašis, ja bávkusat ja gáivvat leat
lonohallon goappáge guvva. Muhto
dát veride-oktavuohta lea uhcet eanet
nohkan. Euvroldit adda lágeat mat gilde
dálleat dealeammas gashččohcoid
boazoverdidiid sáddas. Forte maid nama-
hit ahte boazodoalu melaniseren lea
dagahan ahte boazosápmelaččat uhcčat
dárbbáit dálleat veahki.

Romssa fylkosis máttás dahje lullis lea
boazodoalu maidái nievda sálla soadi
mažá. Dáppe ge lea ođde teknologija
váiltojuvvo atnui ja geahpedan hui
ollu boazobarggu. Eanaš bearašin lea
náhtosguorimi fičča virggis, mi buktá
lassi dihtama dollui.

MUITTÁT GO?

1. Mat leat nu gohčoduvvon vuodde-
maláhusat?
2. Man olus máilmmi dálmogis barget
eanaoahpu?
3. Čilge mi lea iešbeageađđi eana-
oahpu ja gáivveeanaoahpu?
4. Gos máilmmis leat plántádoalu?
Maid gáivvat plántašat?
5. Mii lea «ruoná revolúšuvdna»?
6. Gos Norggas leat dealeammas eana-
oahpuvuohtat?
7. Gos lea Jereen? Makkár eanaoahpu
lea doppe?
8. Makkár luossabivdovuogt leat
Deanačuávdagas?
9. Čilge oanehaččat boazodoalu
nievda mažemus 40 jag.

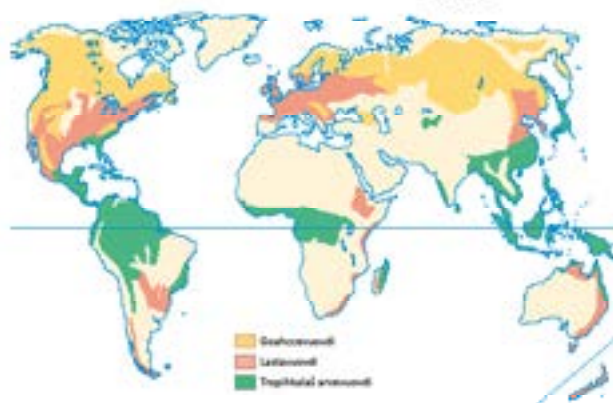
Vuoddeoahpu

Vuodde oahpu lea dealeammas. Dat adda buora-
ávdanasid ja boaldámasid. Sálle beašis vuodde
njohtovuuo máilmmis, gáivvevuo boaldámasid.
Nu gohčoduvvon gáivvevuo eanaš lea mašun
dealeammas boaldámasid. Muora maid ráhkaduvvojit
bávkusat, goantafáber ja kamašat ávdanasat.

Muhto vuodde lea maid hui dealeammas eanaš. Vuodde
leat buortala oigggama. Dama oluget gohčodit vuodde
«eanaš» reoná gáivvevuo. Vuodde maid sáidje
eanašvuodde dan lihkai ahte beašis ja birge-
gođi ja gáivvevuo. Muora ruoktanat čátnet eanašvuodde
dan lihkai ohtet gáivvevuo ja erri ii nu ohtet sáidje dođit
erri eanašvuodde beašis. Vuodde lea maid hui dealeammas
vuoddevuodde dahje ággávuodde guvva.

birge-
gođi, gáivvevuo

Máilmmi dealeammas vuodde-
vuodde.

láhkái bargat. Muhtimin njálmálaččat unnit joavkkuin ságastit/
árvoštallat, ja eará háve okto čállit, dahje leaksogeahččaleapmin. Loahpas
kapihtalis lea čoahkkáigeassu. Lea jurdda ahte čoahkkáigeassu oktan
govaiguin neahtasiiddus galgá sáhttit doaibmat differensieremis.

Oahpaheaddjibagadusa struktuvra

Oahpaheaddjibagadus lea huksejuvvo dan láhkai ahte das álgoosis
leat oppalaš dieđut mat gusket fágii ja oahppanmetaidaide ja čilge mo
oahppogirji lea huksejuvvo ja evttoha man láhkai daid iešguđet osiin
sáhttá bargat oahpahušdiimmuin. Dás leat maid evttohan filmmaid ja
girjjálašvuodá mat sáhttet doaibmat motivašuvdnan, lassidiehtun ja
čieknuđeapmin.

Mii leat juohke oasi álggahan duogášdieđuiguin maid sáhttá maidái čálihit
ja addit diehtoáŋgiris ja lášmes ohppiide lassiteakstan. Dán oahppogirjii,
nu mo buot eará deaddiluvvo girjjiin, leat boastuvuođat. Daid leat
kapihtala álggus kommenteren ruokšadin, vai oahpaheaddji fuomáša
daid. Juohke kapihtala álggus čužžot oahppoplána ulbmilat maid mielde
oahpaheaddji ieš sáhttá dahkat ulbmiliid juohke diibmui dahje oahpahuš-
áigodahkii.

Juohke kapihttalas leat čuoldán fágadoahpágiid ja sániid maid mii jáhkkit sáhttet leat hástalussan ohppiide. Dieđusge eai buot doahpagat leat buot ohppiide apmasat, nu ahte oahpaheddji árvvoštallá guđe sániid/ fágadoahpágiid su ceahkis lea vuogas čađahit. Daid leat jorgalan ja čilgen dárogillii. Lágádusa neahttasiiddus gávdnojit evttohusat dasa mo doahpágiiguin sáhttá bargat:

<https://calliidlagadus.org/do/raidostobe.html>

<https://calliidlagadus.org/do/oahppanstrategiijat-anus.html>

Dasto leat mii lasihan muhtin metodalaš tipsaid ja jurdagiid das mo sáhttá álggahit fáttá. Mii dárkkistat ahte dat leat dušše evttohusat, ja ahte oahpaheaddji ieš árvvoštallat makkár oahpahušvuogit ja doaimmat su ceahkis doibmet buoremusat.

Lohppii leat bidjan vástádusaid ja kommentáraid daid bargobihtáide maidda lea lunddolaš daid deavdit/kommenteret.

Generealla oassi

Servodat rievdá ja ođđa dieđut bohciidit. Dieđut mat deaddiluvvon oahppigirjjis čužžot sáhttet leat boastu dieđut boahtte vahkus. Dan ferte oahpaheaddji atnit muittus ja ieš leat servodat-berošteaddji ja čuovvut sihke makkár dieđut ain bohciidit ja servodatrievdadusaid tendeanssaid. Lea dehálaš sihkkarastit ahte oahppit ožžot daid ođđaseamos ja varraseamos dieđuid ja dutkanbohtosiid, vai boares dieđut ja guottut eai báze millii ja leava viidáset. Oahppit galggašedje láidestuvvojit kritihkalaččat ohcat ja meannudit dieđuid.

Geografijafága čilge manne báikkít leat oaidnit nu go leat, ja iská čilget mo ja manne olbmot juohkásit nu go dahket ja manne luondduroasut ja rievdadeamit dáhpáhuvvet doppe gos dan dahket. Geografija lea dehálaš orienteren, buotbeallásaš, ja áigequovdilis servodatfága. Dat dahká šalddi gaskkal servodat- ja luonddufága. Geografija lea dehálaš fága min máilmmis mii ain jođáneappot globaliserejuvvo, dannego dat galgá, ii dušše boktit ohppiid áddejumi, máhtu eatnama ja máilmmi birra, muhto maiddái ovddidit ovddasvástádusovddu, árvvuud ja guottuid. Norgga skuvllain lea geografijas uhcán oahpahušpolitihkalaš stáhtus ja menddo uhcán diimmut dan ektui man guovddáš ja dehálaš fága dat lea. Dat fáttmmasta ollu eará fágaid ja lea mielde huksemin ja nannemin persovnnalaš- ja našunála identitehta ja gullelašvuoda. (Holt-Jensen 2007)

Geografijafága bokte ožžot oahppit buorre vejolašvuoda hárjehallat eará fágadisipliinnaid maid maiddái eará fágain dárbbášit máhttit.

Mo oahpahit geografijafága?

- Relašuvdnabargu
- Alla vuordámušat
- Oahpahanmetodat

Relašuvdnabargu

Bargat relašuvnnain ohppiid ektui, lea deháleamos oassi das ahte leat oahpaheaddji. Jos oahppi ii dovdda oadjebasvuođa, buori oktavuođa ja buori gulahallama oahpaheddjiin ja eará ohppiin, de ii ovdán su oahppan. Ovddidit buori relašuvnna, dahje oktavuođa ohppiide gáibida dihto gálggaid dego ahte son astá ja máhtta guldalit, ahte sus lea empatiija, ahte son lea posiitiiva ja rehálaččat čájeha duohta beroštumi ohppiid diliide ja beroštumiide. Oahpaheaddji galgá leat engasjert/mielalaš, čájehit respektta ohppiide ja sus gálgá oahpahehttiin álo leat olmmoš guovddáži. Luohkain main dakkár oahpaheaddji doaibmá, leat unnit láhttenválttisvuođat ja alit presterenbohtosat. Dego oahpaheaddji don galggat hukset oktavuođa oahppái nu ahte son ádde ahte don liikot sutnje, ja ahte don háliidat su lihkestuvvat fágain. Oahppit geat galget ovtta bargat ja doaibmat luohkás fertejit maid oahpásmuvvat ja dasa ferte biddjot áigi. Geavahehket buori áiggi dasa ahte oahpásmuvvat guđet guimmiiguin. Dalle ii leat sáhka das ahte dušše diehtit nuppi nama ja su favorihta ivnni, muhto bures oahpásmuvvat. Dahket ovtta ja sierra joavkkuin iešguđet áššiid/stohkosiid/spealuid, ságastehket iešguđet áššiid birra (ságastan-njuolggadusat dego rumašgiella ja jietnageavaheapmi berrejit oahppásat ja dovdosat). Sáhttibehtet omd fokuseret ovtta oahppái ain hávális, omd ahte mii Ristenii oahpásmuvvat bures dán vahku. Posiitiiva oahpaheaddji - oahppi oktavuohta ja oahppi - oahppi oktavuođat ja oadjebas dovdu ferte leat sajis jos oahppan galgá lihkestuvvat.

Alla vuordámušat

Vuordámušproseassat eai leat juoidá mat dušše oahpaheddjiid oivviin gávdnojit, muhto baicce gávdnojit buot institušuvnnaid struktuvrrain ja muđui servodagas. Riika-dovddus pedagogihkkaprofessor Thomas Nordahl dadjá ahte ii vuordit ja gáibidit mánás bohtosiid, lea máná ektui fuonimus dahkku. Ii mihkkege mearkkaš nu ollu ohppiid bohtosiidda go dat maid oahpaheaddji/rávisolbmot/váhnemat vurdet sis. Dat eaktuda dieđusge ahte sis lea buorre oktavuohta/relašuvdna. Oahpaheaddji gii nagoda gaskkustit vuordámušaid buot ohppiide váikkuha ohppiid bohtosiidda, muhto sus galget leat realisttalaš vuordámušat. Seammás galgá maiddái alccesis vuordit ja gáibidit jáhku dasa ahte sáhhtá loktet buot ohppiid máhttodási, ja ahte son doaibmá buorre ja posiitiiva oahpaheaddjin ja jođiheaddjin. Son ii galgga rámidit dušše generealla dásis, muhto juste dan maid oahppi lea bures bargan, ja dastán go oahppi dahká bures ja dohkálaččat dan mii

sus vurdo. Seammás galgá son “oidnit” vejolašvuođaid ja daid mielde árvvoštallat/mearridit mat fas buoremus lági mielde ovddidit oahppi oahppama. Responša ja bagadeapmi galgá leat diehtun ja ávkin mánnái. Dalle rápmi váldo vuostá duohtan ja oahppi oidná áibbas konkrehta mii sus vurdo ja maid son dagai bures.

Oahpahanvuogit

Lea áibbas čielggas ahte geografijafága lea fága mas leat ollu fágadoahpagat. Danne leat mii juohke kapihttalii dahkan sierra fágadoabalisttu maiguin oahppit sáhttet bargat logadettiin ja/dahje ovdal ja maŋná go galget bargobihtáid čoavdit.

Servodatfága lea dás-ja-dál fága. Dat mearkkaša ahte aktualiseret oahpahusa lea dehálaš vai oahppohivodat šaddá ohppiide relevánta ja juoidá mas son oidná ja sáhtta atnit ávkki dás ja dál. Geografijafága olis guoská dat erenoamážit eatnamiidda ja dálkkiide, luondduroasuide, eará dáhpáhusaide mat gusket eanadagaide ja demografijalaš erohusaide ja ovdáneapmái.

Lea dehálaš ahte oahppit dihtet ja dovdet oahppoulbmiliid ja man mielde sii árvvoštallojit. Daga dáhpin árvvoštallat oahpahusa juohke diimmu/oahpahusbottu maŋná. Oahppi sáhtta árvvoštallat ieš man muddui son olahii oahppoulbmila. Geahča maid girjji: Slemmen: *Vurdering for læring i klasserommet*. Gyldendal. Neahttsiiddus gávdnojit lassi lohkosat/filmmat mat heivejit daid iešguđet fáttáide. Buorre ja miellagiddevaš vuohki mii sáhtta motiveret ohppiid čállit fágateavsttaid: Geavat mánáid-fágagirjjiid omd *Rumaš* ja dutket mo čállit leat čállán ja huksen fágateavsttaid. Oahppit sáhttet maid álggahit teavstta gažaldagain: *Manne..... ? (omd Manne ledjonis lea suhkkes guolggat oaivvi birra?)* masa oahppit galget hutkat “jallas” vástádusaid/čilgehusaid ja nubbi eará oahppi galgá sierra čihkii čállit duohta vástádusa/fáktádieđu. Dása oahppit sáhttet sárgut/málet govaid.

Oahppit sáhttet dramatiseret/gárvodit dahje čállit muhtin cealkagiid omd vári, joga, jávrri, vulkána, jiehi ja eará luonddufenomenaid birra. Earát galget árvidit “mat” sii leat dađistaga go oahppi muitala “iežas” birra. omd: *Mun lean alit, mun golggan duoddaris merrii, mus vuojadit guolit, dálvet it oainne mu go mus lea jiekŋagovččas, giđđat lean hui dulvvis. (johka)*. Lea čielggas ášši ahte oahppit berrejit *bargat* aktiivvalaččat, doahpágiiguin, kártaiguin, teavsttaiguin, govaiguin, tabeallaiguin, bargokártaiguin, atlasiin ja globusiin. Go oahppit barget, ja áinnas jos besset joavkkuin bargat, de sii muitet buoret ja ohppet ollu eambbo go jos dušše sidjiide čujuhuvvo ja mitaluvvo. Loahpas gearduhit dás vel ahte mannat olggos ja geahčadit luonddu ja luondduhámiid ja ságastit daid šaddama birra lea mávssoleamos oahpahusmetoda geografijafága olis. Mii leat juohke kapihttalii lasihan metodalaš tipsaid oahpaheaddjái.

Oanehaččat: Fágadoahpágiiguin bargat, aktualiseret oahpahusa, artihkkalat/filmmat/reportášat, fágateakstačállin, dramatiseren, bargat aktiivvalaččat, mannat olggos dutkat ja geahččat. Oahppanáigodaga fágaulbmilat ja oahppama árvvoštallan/vurdering for læring lea dehálaš dás ja galggašii leat juohke diimmu dahje oahpahusboddui plánejuvvot.

<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/tilpasset-opplaring/laringsstrategier/>
<https://www.pedlex.no/artikkel/kr18/klasseledelse-og-relasjonsbygging/>

Nanu oahpahusbottut

Dutkan čájeha ahte muhtin oahpahusbottut leat buoret ja beaktilat go eará oahpahusbottut. Mat dahket oahpahanproseassaid buoret ja beaktilat? Čielga struktuvra, čielga dieđut, áddehahti oahppoulbmilat, vuordámušat ja rápmi beavttálmahttet oahpahanproseassaid.

Dás evttohit man láhkai sáhttibehtet lámčit oahpahusbottuid. Datte ii leat jurdda ahte dán evttohusa galgá čuovvut čuoggás čuoggái, muhto sáhtá geavahit ávkin iežas oahpahusbottuid plánemii:

Álgu

Praktihkalaš álgín:

- Buot ávdnasat maid dárbbasat oahpahas, leat sajis go diibmu álgá (PC, kopijjat, girjjit, dárkkistit ahte teknologalaš reaidut doibmet, jna)
- Buot oahppit nullet olgobiktasiid, snuibbaid ja skuovaid.
- Oahpaheaddji burestahtá ohppiid ceahkkelanjauvssas
- Merket eretleahkima

Fágalaš álgín:

- Jaskkodit, váldit girjjiid ja eará reaiduid bajás, čuovvut mielde
- Bottu oahppoulbmil čuožžu távvalis ovdal go oahppit bohtet luohkkálatnjii ja oahpaheaddji/oahppit mannet dan čađa
- Kriteriat galget čielgasat buot ohppiide. Dat sáhttet maid čuožžut távvalis. Goas lea ulbmila juksan?
- Oktasaš álgín dieđuiguin ja instruksuvnnaiguin

Bargoboddu

Doaimmat:

- Gaskkusteapmi, dialogat, oahppit aktiiva (ovttasbargu, oktobargu muite molsašuddi oahpahas mas lea sisdoallu fokusis)
- Heivehuvvon oahpahas
- Oahpaheaddji bagada juohke ovttajoaavkku joavkkus dahje kateteris

Molsut doaimma:

- Dieđihit ahte doaibma-molsun lahkonišgoahtá
- Addit ohppiide, geat dárbbasit, veahki loahpahit/gárvvistit / barggu
- Sihkkarastit ahte oahppit čuvvot mielde
- Addit čielga dieđuid
- Okta ášši ain hávális

Láhtten:

- Oahpahas galgá leat jaska dahje dábalaš háleštanjietna ovttasbargan - oktavuodas.
- Jos šaddá riedja, oaččut čuovvuleami/fuomášumi (oppmerksomhet) ja muittut njuolggadusaid.
- Jos oahppit vigget ráfehuhttit, de galgá addit dieđu "priváhta" sutnje/sidjiide. Čuovvul váikkuhusain mat dis leat.

Loahpaheapmi

Fágalaš loahpaheapmi:

- Čielga loahpaheapmi mas čeahkkáigeassit fágalaš ulbmiliid, geardduheapmi, dehálaš doahpagiid ja muittuhus dan birra mii boahhte oahpahasbottus čađahuvvo ja mat galget mielde.
- Rámit buot mii lea veara rámiidit (ráfálaš bargoboddu, bargoárjja (innsats)) Čujut konkrehta dáhpáhusaide ja diliide.
- Muittut ja iskka oktii vel ahte buot oahppit leat ádden ja "ožžon mielde" dehálaš dieđuid, lihpuid, leavssuid, geahččalemiid, jna.

Praktihkalaš loahpaheapmi:

- Čorgen
- li oktage guođe oahpahaslanja ovdal go lea čorgat ja friddjaboddu álgá
- Oahpaheaddji čuovvu ohppiid feaskáriid mielde, ja gitta olggos

Generella fágadoahpagat geografijafágas

Mii leat dása čuoldán muhtin doahpagiid maid áinnas sáhhtá čađahit ohppiiguin ovttas ovdal go álgibehtet fágain ja Min eana 2 girjjiin bargat. Dát doahpagat leat guovddážis dán girjjis ja ihtet eanaš kapihttaliin oahppogirjjis, ja danne sáhhtá leat ávkin ohppiide dovdat daid mearkkašumi ja sisdoalu ovdal go lohkaohitet ja bargagohtet oahppogirjji teavsttaiguin.

luohtu	ubebodd, ubearbeidet, urørt område i naturen
servodat	samfunn
riggodat	ressurs, f.eks. gass, olje, mineraler
roavvaávnas	råvare/ressurs, f.eks. olje, ull, kjøtt, fisk, korn, mineraler, gass,
ovdáneapmi	utvikling
i-riika	industrielland
goariduvvon – riika (o-riika)	utviklingsland, land som fungerer som råvareleverandør til multinasjonale bedrifter. De får ofte lite betalt for råvarene og arbeidet med foredling av råstoffene.
sivilisašuvdna	Et samfunn/en kultur med høyt utviklet teknologi, åndsliv og etikk. Målt etter europeisk-amerikansk kultur og verdiskala.
energijja	kraft. Det finnes f.eks. elektrisk energi, atomkjerneenergi, gravitasjonsenergi
árja	energi
vuodđodárbbut	grunnleggende behov
resursa	et gode som kan utnyttes økonomisk eller er til nytte på en annen måte
revolušuvdna	en endringsprosess som skjer i løpet av kort tid. Omveltning. Politisk, sosialt eller økonomisk skakkjørte samfunn er ofte bakgrunnen for revolusjoner
gáldu	kilde
buvtta, buktagat	produkt, produkter
buvttadeapmi	produksjon
buvttadit	produsere
geavahit	forbruke/bruke
sehtu	samfunnsklasse
čearda	(etnisk) folkegruppe
váikkuhus	konsekvens
industriija	industri
ođasmuvvi	fornybar

ii-odasmuvvi/fossiila/loaktevaš	ikke-fornybar
ceavzilis ovdáneapmi	bærekraftig utvikling, utvikling og utvinning gjøres med hensyn til hva naturen kan tåle
ealáhus	næringsvei
vuodđoealáhus	primærnæring, næringer som forsyner samfunnet med råvarer, f.eks. fisk, kjøtt, korn, grønnsaker og tremasse. Fiske, jordbruk, reindrift og skogbruk.
ávkkuhit	utnytte, gjøre seg nytte av
lassánit/lassáneapmi	øke/økning
uhccánit	reduksjon, bli færre eller mindre
juohku	deling, fordeling
buohtastahttit/bálddastahttit	sammenlikning
sekundára ealáhus	sekundær næring, industri som foredler råvarer
bálvalusealáhus	tjenesteytende næring, servicenæring
bohciidit	oppstå
eanadat	land, område
ovdehus, ovdamunni	fordel
hálddahaslaš	administrativ
lihttu/lihttogoddi	politisk samvelde av land og områder, politisk samarbeid som gjør to eller flere land-områder/deler av landet til ett.
elrávdnji/šleađga	elektrisk strøm

Oassi 1:

Eurohpá

Oahppoplána máhttoulbmilat

- lokalisere og dokumentere oversikt over geografiske hovedtrekk i verden og sammenlikne ulike land og regioner

Ođđa LK2oS Servodatfága

- vurdere om og på hvilke måter forskjellige kilder gir informasjon om et samfunnsfaglig tema og reflektere over hvordan ensrettede kilder eller mangel på kilder kan prege vår forståelse

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Guovddáš fáddá dán girjjis lea min iežamet máilmmioassi, Eurohpá ja dalle deattuhit erenoamážit Davviriikkaid. Olles vuosttaš oassi ja sihke 1 ja 2. kapihtal lea dasa várrejuvvon. Heivvolaš čiekŋudanfáddán sáhtta leat deattuhit 2. máilmmisoađi ja galbmasoađi áiggi ja manne dat šattai ja mo dat doaimmaid ja mo dat nogai.

Oahpaheaddji berre láchit dili nu ahte buohkaide leat Atlasat ja/ dahje fáktagirjjit ja giehtagirjjit ja filmmat Eurohpá riikkaid birra ja čáppagirjjálašvuohta miehtá Eurohpá, omd: Anne Franks dagbok, Heidi, Pippi/Emil, Sára beaivegirji, Albin Prek, Gutten med den stripe pyjamasen, Elvesang, Sameblod, Mors døtre, máidnasat: Grimm, H.C. Andersen, sámi álbmotmáidnasat. Mii ávžžuhit ovdagihtii, ja buori áiggis váldit oktavuođa guovllu girjerádjosiin. Sis leat dieđut ja máhttu kategoriseret nu ahte oahppit ožžot buori fáldadaga fáttá, áigodaga ja agi ektui.

Eurohpá

Eurohpá juohkit ná: Oarje-Eurohpá, Davvi-Eurohpá, Guovddáš-Eurohpá, Nuorta-Eurohpá ja Lulli-Eurohpá. Eurohpás leat 48 stáhta ja okta oktasaš guovlu: Gibraltar. Eurohpás leat 12 monarkiija. Earát leat republikkat. Stuorámus riika lea Ruošša ja unnimus lea Vatikánastáhta.

Eurohpá šaddagođii birrasii 60 miljovvna jagi áigi dassái, go dat eanapláhta man alde Eurohpá lea, luovvanii Davvi-Amerihká eanapláhtas go Atlánta stuorruogođii mearavuole vulkánaid geažil. Eurohpá lea otná láchkai hápmašuvvan su 5 miljovvna jagi dassái. Várreráiddut šadde go

eanapláhtaid oktii nordadeapmi dáhpáhuvai. Manjimuš jiekņaáige (10 000 jagi dassái) lea fas hábmen, eatnamiid, vuonaid, jávrriid, ábiid. Eurohpá leamaš mángii assás jihkiid vuolde. Lulábealde alla várreráidduid leat geologalaččat eahpesihkkaris guovllut, ja doppe sáhttet dáhpáhuvat sihke vulkánat ja eanandoarggástusat. Eurohpás lea tempererejuvvon dálkkádat eanaš guovlluin, lulimusas lea subtropalaš dálkkádat dahje gaskamearadálkkádat ja dušše davimusas lea galbma dálkkádat. Goahccemuorravuovddit leat miehtá Eurohpá. Lullin leat eanaš lastamuorat ja gilvojuvvon muorat. Dušše galbma dálkkádatguovllus leat jeahkát, vuollegis miestagat ja muorat ja muhtin vuollegis šattut.

Eanaš eurohpálaččat ássat stuorra gávpgogiin ja dalle London, Berlin, Paris ja daid guovlluid birra; Englánddas lullinuorta guvlui, davvi Frankriikka ja Duiskka ja Čehkka. Vuolimus olmmošlohku lea davviriikkain ja várreguovlluin.

Kristtalašvuohta lea stuorámus oskkoldat ja isláma lea šaddan nubbin stuorámus go eanaš sisafárrejeaddjit ja báhtareaddjit leat bohtán isláma riikkain. Mánnga miljovna olbmot eai dáhto makkárge oskkoldahkii gullevašvuođa.

Eanadoallu lea ođđaáigásaš ja buorre, muhto sierrana riikkaid ja guovlluid mielde. Davvin buvttadit ruotnasiid, bierggu ja mielkki ja gaska- ja Nuorta-Eurohpás fas gortni ja Lulli-Eurohpás fas viidnamurjjiid, šattuid ja ruotnasiid. Vuovdedoallu lea stuorámus ruoššas, Skandinávias ja Suomas. Guolástanriikkat fas leat Ruošša, Norga, Islánda ja Stuorabritánia. Guollebiebmanrusttegat leat ihtán Spániai, Norgii ja Frankriikkii.

Eurohpá álbmot lea máilmmi riggámus ja danne maiddá eanemus energijageavaheapmi dáhpáhuvá dáppe. Koalla, olju ja gássa geavahuvvo ollu. Lossaindustriija dego ruovdebuvttadeamis leat dehálaš bargosajit olbmuide Nuorta-Eurohpás. Muhto ollu buvttadeapmi lea sirdojuvvon Ásiai gos lea vuolit bálkágolut. Dat lea váikkuhan lassáneaddji bargguhisvuhtii Eurohpás, ja goit EO-riikkain. Ollugat sis bohtet Norgii guhkit- dahje oanehisáigái, bargat.

Ollu Eurohpá riikkat leat ovtastuvvon EO:ii (ii Norga). Sis lea oktasaš valuhta ja bargosirddašeapmi ja muđui olbmot sáhttet sirddašit friddja rájaid gaska.

Eambo dieđuid gávnnat dás: <https://calliidlagadus.org/do/assets/min-eana-2---lassi.pdf>

**Kapihtal 1: EUROHPÁ EANADAT ja
Kapihtal 2: EUROHPÁ RIIKKAT**

Divvumat: s 111:

Stuorrabritánia lea lihttogoddi Englánda, Skotlánda, Wales ja Davvi-Irlánda.

Dehálaš fágadoahpagat dán oasis

eanadat	landformasjon
siseana	innland
riddu	kyst
mearra	hav
nuorri	sund
várri	fjell
alpinvárri	alpine/spisse fjell
gáisá/gáissit	avrundede, høye fjell
várre- dahje gáiseráidu	fjellkjede
čobmái	kupert
leahki	elvedal
vuopmi	skogsdal
jalgadas	flatt landområde
vuolládat	landområde som er under 200 moh.
dálkkádat	klima
šaddan	vekst
ásahuvvon	etablert seg
ealáhus	næringsvei
juohkit	dele
oassi	del
sivva	årsak
gollu	utgift
sisabohtu	inntekt
roavvaávnas/roavvagálvu	råvare (f.eks. fisk, korn, olje)
davábealde	nord for
nuorttabealde	øst for
máttabealde	sør for
oarjjabealde	vest for
alu	høy (om høyde)
čienju	dyp
viiddis	utbredelse
dovddus	kjent
čearda	folkegruppe med felles kultur og språk

oaivegávpot	hovedstad
olmmošlohku	innbyggertall
stivrenguohki	styreform
osku	religion
republihkka	republikk (statsministeren eller presidenten er øverste leder i land med republikansk styreform)
monarkiiija	kongedømme

Metodalaš tipsat

Seaidnekárta Eurohpás berre leat seainnis, dahje neahtas gávdnat kártagovvosa mii sáhtta čájehuvvot seainnis. Muhtin oahppit soitet fitnan Eurohpás? Rádjá guovlluid ássit leat goit fitnan Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Oahppit sáhttet čájehit gos leat johtán omd biillain. Áicca: Dihtet go oahppit gos leat várit, várreguovllut, jogat, (oaive)gávpogat, guovllut? Máhttet go čilget gos dat leat? (almmiguovlluid). Maiddái kártagovvosiid ja symbolaid lea vuogas dás čađahit. Mo leat várit govviduvvon kárttain?, naba jogat, jávrrit, mearat ja ábit, mo leat guolbanat ja vuovddit? Naba sáttomeahcit? Biddjet ÁIGGI dasa ahte geahčadit ja dutkkat atlasiid ja seaidnekárttaid. Oahppit ieža fuomášit ja gávnnaht symbolaid mearkkašumiid ja gávnnaht gos leat várit, daid namaid ja ábiid ja nu ain.

Prošeavttat:

1. Gánnáha bargat fágaidrasttildeaddji luonddufágain/servodatmáhtuin ja dahkat prošeavtta mas guovddázis leat Eurohpá eanadagat dego várit, vulkánavárit, várreráiddu, eanadoarggástusguovllut, industriija, ealáhusat, ja eará.
2. Dahket pássaid juohke oahppái ja galbbaid das omd gos leat davviriikkat, gos lea Oarje-Eurohpá ja daidda gullelaš riikkat. Oahppit válljejit guđe riikkaid sii háliidit galledit. Dahket rollastohkosa ja johtet biillaiguin, togaiguin, girdiiguin dahje bussiiguin. Muhtimat leat duollárat, muhtimat leat girdibargit, bussevuoddjit, konduktørat, jna. Oahppit čállet mátkereivviid doppe gos sii leat fitnan ja das čilgejit maid doppe leat vásihan, gos riika lea (čilget sajadaga), historjjá, turistageasuhusaid, kultuvrra, fáktádieđuid, borramušrávagiid (oppskrifter), boradanvieruid ja eará.

Oahpaheaddji berre ovdagihtii leat viežžan atlasiid/kártagirjjiid, fáktagirjjiid ja gávdnan heivvolaš neahtasiidduid maid oahppit sáhttet geavahit gáldun. Girjjiid bardá dáid osiide gosa gullelaččat, omd Oarje-Eurohpái, Gaska-Eurohpái, jna.

Laktet dasa matematihka, omd: valuhta, km, miilla, areála, olmmošlogu, eará statistihka, buohtastahttit riikkaid.

Vástádusat Muittát go...? s 45

- 1: ...ahte eana mii lea jikŋon ii goasse saŋa (perma = permanent).
- 2: ...ahte lea leamaš ollu arvvit ja ollu muohtti sihke geasset ja dálvet, ja dasa lassin stoarpmat ja riđđodálkkit. Dát leat fas dagahan dulvviid ja eanaudđasiid.

Vástádusat Muittát go...? s 69

1. Norga, Suopma, Dánmárku, Ruotta ja Islánda.
2. Norga, Ruotta ja Dánmárku
3. Sii buvttadit omd biillaid, togaid, girdiid ja šleađgamašiinnaid
4. Jávrreit, vuovddit ja sullot leat ollu.
5. omd Ittala-láset
6. ávdin duoddarat, lává-guovllut ja jiehkkit.
7. 1970-jagiin.

Bargobihtát čoahkkáigessui s 46

1. Guđe válđoosiide mii juohkit Eurohpá?
2. Mat leat Álppat?
3. Gos leat Pyreneavárit?
4. Mii lea Eurohpá alimus várreráidu?
5. Mii lea Eurohpá alimus várri?
6. Mo sáhtta johtit skiippain Gaskamearas Atlántii?
7. Mo beassá Gaskamearas Čáhppesmerrii?

Vástádusat

1. Davviriikkat, Nuorta riikkat, lulli riikkat, oarjeriikkat ja gaska riikkat. Sáhttit maid dadjat ná: Davviriikkat, Nuorta-Eurohpá, Oarje-Eurohpá, Lulli-Eurohpá ja Gaska-Eurohpá.
2. Álppat leat stuorra Gáissit Gaska-Eurohpás.
3. Spánia ja Frankriikka rádjeguovlluin.
4. Kaukasus várreráidu
5. Elbrus
6. Gibraltar bokte
7. Bosporosa bokte

Vástádusat bargobihtáide s 47

- 1: Máilmmioasit: Afrihkká, Eurásia/Ásia.

Riikkat: Georgia, Armenia, Syria, Kasakhstan, Marokko, Algeria, Tunisia,

Mearat: Atlánta, Gaskamearra, Čáhppesmearra, Bartens-áhpi/Kara-áhpi

- 2: Álppaid sáhhtá dáid riikkain vásihit: *Nuortariika, Itáalia, Frankriika, Sveiča, Šlovenia, Duiska ja Liechtenstein*. Jos mii leat Nuortariikkas Álppaid váccašeamen dahje čierasteamen, de mii dadjat ahte mii leat Nuortariika-Álppain.
- 3: Stuorámus ja deháleamos sullot:
Atlánttas: Azorene Portugal, Kanarisullot Spánia, Madeira Portugal, Islánda, Irlánda, Hebridat Stuorrabritánia,
Norggamearas: Jan Mayen Norga, Færsullot Danmárku,
Davvimearra: Shetlandsullot Stuorrabritánia, Orknsullot Stuorrabritánia,
Barentsáhpá: Svalbárda (Norga ja Ruošša), Bjørnøya (Norga)
- 4: Eurohpá 10 guhkimus eanu/joga:
1. **Volga 3 690 km** Vuolgá Uralváriin Ruoššas ja golgá Kaspimerrii.
 2. **Donau 2 860 km** Donau vuolgá Scwarzwaldas Duiskkas ja golgá čađa Nuortariikka, Šlovakia, Ungára, Kroatia, Serbia, Bulgaria, Románia, Moldova ja Ukraina Čáhpesmerrii.
 3. **Ural 2 534 km** Vuolgá Uralváriid lulágeahčen ja golgá Ruoššas Kasakhstanii ja doppe fas Kaspimerrii.
 4. **Dnepr 2 290 km** Vuolgá Ruoššas ja golgá čađa Vilgesruošša ja Ukraina ovdal go golgá Čáhpesmerrii.
 5. **Don 1 950 km** Okta daid guhkes jogain mat golget Ruoššas. Loahpas dat golgá Azovmerrii.
 6. **Petsjora 1 809 km** Maiddái Petsjora vuolgá Uralváriin ja golgá Ruošša čađa gitta Barentsáhpái Pestjoraluovtta bokte gos dan joganjálbmi lea.
 7. **Dnestr 1350 km** Vuolgá Karpatain Ukrainas ja golgá gitta Moldovai gos dat golgá Čáhpesmerrii.
 8. **Davvi-Dvina 1300 km** Jug ja Sukhona joganjálmmiit gávnadeaba Ruoššas ja dahkaba Davvi-Dvina joga mii maiddái lea Ruoššas. Dat golgá Dvina-luovtta bokte Vilgesmerrii.
 9. **Rhinen 1230 km** Vuolgá Sveiča álppain ja golgá čađa Liechtenstein, Nuortariikka, Duiskka, Frankriikka ja Vuolleeatnamiid /Nederland. Vuolleeatnamiin dat golgá olggos Davvimerrii.
 10. **Elben 1165 km** Vuolgá Čehkas ja golgá dan ja Duiska čađa ovdal go loahppá Davvimerrii Cuxhaven buohta.

Gáldu: snl.no. vižžon 25.03.2019.

- 5: Athen, Roma, Marseilles, Barcelona,

Kommentárat lassi bargguide s 47:

- 1: Turisma **Álppain** buktá stuorra ekonomalaš sisaboađu olbmuide geat barget turistemin. Geasset vázzinturisten. **Dálvet čierastanturisten**. Nuppe dáfus dat gollada váriid, eatnamiid ja jihkiid. Jiehkit ja jihkiid suddan dahket buhtes juhkančázi stuorra gávpogiidda Álppaid birra. Dain suddet ja golget ollu smávva jogažat mat golget viidáset ja dahket stuorra eanuid gos lea eanandoallu, gálvvuid -ja olbmuid fievrrideapmi, energijabuvtta-deapmi ja buot eará mii guoská eatnogátte eallimii.
- 2: https://no.wikipedia.org/wiki/Liste_over_verdens_st%C3%B8rste_kullkraftverk
- 4: Stuorámus viidnaguovllut Eurohpás leat Duiska, Frankriika, Itália ja Spánia:
Frankriikkas: Burgund, Bordeaux, Champagne, Alsace, Rhône,
Itálias: Toscana, Veneto, sicilia, Piemonte
Spánias: Ribera del Duero, Rioja,
Duiskkas: Mosel, Rheingau

Vástádusat bargobihtáide s 122 - 123

1. Davvi-Irlánda, Scottlánda, Englánda ja Wales.
2. Themsen
3. London, Birmingham, Manchester, Glasgow, Belfast
4. Eanut: Elbe, Donau, Rhinen. Gávpogat: Berlin, Hamburg, München.
5. Siseatnamis leat jalgadasat. Várreráiddut davvin (Pyreneat) ja lullin (Sierra Nevada).
6. Euskadi lea Biskajaluovttas davvin Spánias ja doppe **ásset baskalaččat**. **Sis** lea iešstivrejupmi ja olmmošlohku lea sullii 2miljovvna. Dain lea sierra giella: Euskaragiella.
7. Jalgadas sáđgeeana/rásseguolbanat. Davvin fas šattohis duottar. Doppe leat maid muhtin Eurohpá guhkimus ja stuorámus jogat/eanut.
8. Vilges Ruošša - Minsk, Litauen -Vilnius, Estlánda -Tallin, Polska, Nuorta-Duiska –Nuorta-Berlin, Latvia -Riga, Ukraina - Kiev, Bulgaria – Sofia.
9. Ukraina, Romania, Bulgaria, Tyrkia, Georgia, Ruošša. Ukraina, Romania, Bulgaria ja Ruošša gullet Eurohpái. Tyrkias ja Ruoššas lea oassi sihke Eurohpás ja Ásias.
10. Lea. Ladoga ja Onega ja Rybunsk jávrriid buohta Volgai ja Volga mielde Volgogradii ja das oarjjás Asovmerrii ja das fas Čáhppesmerrii.

11. San Marino, Liechtenstein, Andorra, Luxembourg, Monaco, Vatikánastáhta.
12. Albania - Tirana, Bosnia-Hercegovina - Sarajevo, Bulgaria - Sofia, Greika - Athen, Kosovo - Pristina, Kroatia - Zagreb, Montenegro - Podgorica, Makedonia - Skopje, Serbia - Beograd, Lulli-Romania - Bucuresti ja Eurohpá oassi Tyrkias - Ankara.
13. Eurohpá, Afrihká ja Ásia
14. omd: NO – Norga, ES – Spánia,
15. Sauna – Suopma, ABBA – Ruotta, Anne Frank – Vuolleeatnamat, Autobahn- Duiska, Akropolis- Greika, Geysir – Islánda, Mari Boine – Sápmi/Norga, Ittala – Suopma, Mozart – Nuortariika, Kreml – Ruošša, Shakespeare- Stuorrabritánia/Englánda, Lars Pirak Sápmi/Ruotta, Lego – Dánmárku, IKEA – Ruotta, Tapas – Spánia, Tour de France – Frankriika, Dracula- Romania, Loch Ness – Scottlánda, Elsa Laula Renberg – Sápmi
16. FC Honka – Suopma, Manchester United – Englánda, Lyon – Frankriika, Brøndy IF – Dánmárku, Barcelona – Spánia, Swansea – Wales, Werder Bremen – Duiska, Juventus – Itália, Liverpool – Englánda, PSV Eindhoven - Vuolleeatnamat, Hammarby IF – Ruotta, AC Milan – Itália.
17. Stuorrabritánia, Frankriika, Vuolleeatnamat
- 18.

Riika	Areála km ²	Olmmoš-lohku Milj	Olmmošássan j km ²
Norga	385 186 (oktan Svalbárdain ja Jan Mayenin)	5,3	16
Suopma	338 000	5,5	18
Ruoŧta	447 000	10,2	24
Ruošša (Ruošša lea sihke Eurohpás ja Ásias)	18 000 000	145	8,5
Vilges Ruošša	208 000	9,5	47
Danmárku	43 000	5,7	133
Islánda	103 000	0,34	3
Stuorrabritánia	244 000	65,6	269
Nuortariika	84 000	8,6	104
Duiska	357 000	81	232
Polska	313 000	38	124
Albania	29 000	3	106
Greika	132 000	11	84
Montenegro	14 000	0,62	46
Serbia	88 000	7	82
Spánia	506 000	46	93
Ungára	93 000	10	109
Itália	300 000	60,5	207
Kosovo	11 000	1,8	168
Latvia	64 000	2	33
Estland	45 000	1,3	31
Litauen	65 000	3	47
Čehka	77 000	11	136
Frankriika	549 000	67	122
Nederland	42 000	16,8	501
Slovenia	20 000	2,6	103

Gáldu: Store Norske leksikon vižžon 20.05. 2019. Logut leat jorbeduvvon.

Oassi 2:

Luohtu ja servodat

Oahppoplána SAF2-03 máhttoulbmilat

- utforske hvordan mennesker nyttiggjør seg av ressurser og teknologi i Norge og andre land i verden, og drøfte premisser for bærekraftig utvikling

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Olbmot leat áiggiid čađa ovddidan máhtu das mo atnit ávkki luodus. Go dan fuomášedje, de šadde muhtin ávdnasat resursan/riggodahkan. Álgoolbmot ovddidedje teknologalaš máhtu ja dainna ávkkástalle ássanguovllu luhtoresurssaid gokčat vuodđodárbbuid. Sii bivde elliid ja guliid ja borre daid ja dahke dola vai bissu liekkasin. Otne mii geavahit luhtoresurssaid eará láhkai. Mii lonuhit daid ruđain ja olju geavahuvvo mašiinnaide ja ávdnasiid ráhkadeapmái (industriija). Daid mii gohčodit riggodahkan dahje resursan. Luottat mat báhcet luhtui das gos mii leat ássan, doaibman ja viežžan resurssaid/riggodagaid, mii gohčodit kultureanadahkan. Dat sáhtta leat ovdamearkka dihte muhtin ruvkebázahus, dološ goahtesadji dahje čáhcemillu.

Luohtu ja servodat leaba ovtta ja dan guokta ii sáhte rátkit. Dat doaibmaba ovtta ja goappašat leaba buktagat nuppis. Dássáži leamaš dábálaš dadjat: olmmoš, luhtu ja servodat. Olmmoš lei lokten iežas bajábeallái dahje olggobeallái luoddu. Dán áigge mii diehtit ahte olmmoš lea oassi luodus ja servodagas.

Mii lea teknologiiija? Teknologiiija lea vuogit ja reaidut maid olbmot leat ovddidan vai sáhttet iežaset áigumušaid olahit. Dat álkida sin barggu ja ovtta bargu manná njuovžileappot. (LKO6:9)

Teknologiiija sáhtta leat ávnnas dahje reaidu, omd: fierbmi, hárát/riifu, muhtaskohter. Daid leat olbmot luhtoávdnasis ovddidan. Teknologiiija sáhtta maid leat máhttu man mielde ráhkadit reaiduid/ávdnasiid maid dárbbášit. Dat gohčoduvvo teknologalaš ovdáneapmin. Dán áigge dáhpáhuva teknologalaš ovdáneapmi ja dieđalaš dutkan seahkalaga ja gohčoduvvo teknologalaš proseassan. Dat mearkkaša ahte oppa áigge lea servodagas proseassa jođus gávnnahit buoret ja beaktilat reaiduid

ja máhtu mat galget čoavdit iešguđetlágan čuolmmaid ja hástalusaid servodagas.

Vuosttaš olbmot geavahišgohte geađggi sihke vearjun, veahčirin ja niibin, ja dat lei sin teknologijja mánga duhát jagi. Dađistaga álge geavahit sihke muoraid ja dávttiid ja ovddidedje sihke áimmi, vuokka, fierpmi, goaivvu ja juvlla. Sii gilve ja goivo kanálaid fievrridit čázi siseatnamiidda. Dát gáibidii sihke ovttasbarggu ja teknologalaš ovdáneami. Dađistaga ovddidedje teknologijja mii dagahii vejolažžan geavahit heasttaid ja burruid geaseheapmái ja bargoreaidun.

Industriála revolušuvnna rájes lea teknologalaš ovdáneapmi dáhpáhuvván rakeahitta-leavttuin, sáhttit measta dadjat. Dis leat sihkkarit eallimin áhkut ja ádját geat muitet áiggiid go eai gávdnon mobiilatelefovnnat ja spotify. Dan rájes go don riegádit leat ovddiduvvon moanat buolvvat mobiilatelefovnnat main leat buoret čovdosat ja kámerat, ja eanet ja buoret gulahallanvejolašvuodát.

Stuorra teknologalaš fuomášumit áiggiid čađa leat: muorrareaiddut dego fanas/lahtta, geađgi ákšun, niibin, vearjun ja čoarvi ja dákti áibmin, vuoggan ja árpan, ruohttasat fierbmin, juvlla, goaivu, rišša, gođđinmašiinnat, telefodna, bassaladdanmašiidna, čáhcehivsset ja eará ruovttuteknologijja mii álkidii olbmuid árgabeaivvi, biila, TV, girdi, vearjjut ja IKT. IKT buktá boahtteáiggis nammatkeahtes stuorra teknologalaš vejolašvuodaid juohke eallindilálašvuhtii ja dárbut.

Nuoskkideapmi, geavaheapmi, luođuviđa šaddan kultureanadahkan, vuvddiid čuohppan, go olbmot vigget stivret luonddu/luođuviđa luohu. Norgga deháleamos luondduresurssat leat: mearra/riddu, olju ja gássa, bieggá, eana, čáhci ja muorra.

Skuvllas lea stuorra ovddasvástádus fievrridit nuoraide teknologaš máhtu. Ja servodatfágas lea dat váldoovddasvástádus. Oahppit galget oahppat kritihkalaččat árvvoštallat ja ovddidit máhtu jierpmálaš teknologalaš ovdáneami ja geavaheami hárrái.

Kapihtal 3: TEKNOLOGIJA, RIGGODAGAT JA OVDÁNEAPMI

Divvumat:

s 132 álggus, vuosttaš cealkagis lea láhppon okta nolla, ja das galgá čuožžut 10 000 jagi.

Dehálaš doahpagat dán kapihtalis

ovdáneapmi	utvikling med positivt innhold, bli bedre, større, sterkere, rikere...
riggodat/resursa	ressurs, f.eks skog/tre, fisk, jern, jord, rein, olje
luohtu	ubebodd, uberørt område i naturen
árja	energi
árjagáldu	energikilde
revolušuvdna	revolusjon, her: når nye teknologiske oppfinnelser fører til forandring i folks levesett og livsform
vuodđodárbu	grunnleggende behov
laskat	øke i antall, brukes om mennesker, dyr, vekster og andre levende organismer
eanadoallu	jordbruk
eanadoalloguovlu	jordbruksområde
eanadoallorevolušuvdna	jordbruksrevolusjon
industriija	industri, en næring som bruker og bearbeider råvarer (kull, ull, fisk, olje) til å lage utstyr, varer og mat for masseproduksjon/salg
industriijarevolušuvdna	tiden da samfunnet endret seg fra håndproduksjon til bruk av ulike maskiner og redskap for masseproduksjon i fabrikker
neavvut	redskap, verktøy, middel
bivdoservodat	fangstsamfunn
sivilisašuvdna	sivilisasjon, en samfunnsform, eller kultur med høyt teknologisk og etisk nivå og med høyt utviklet åndsliv.
gávpotstáhta	bystat, byer som ble styrt som små stater
lohkovuogádat	tallsystem
šaddošládja	vekstart
eallináli	dyreart

ávkkuhit	utnytte, gjøre seg nytte av
šleađga	elektrisitet
váikkuhus	konsekvens, som følge av
servodatsehtu	samfunnsklasse

Metodalaš tipsat

Álgin-tipsa: Oahppit smihttet okto ja čället/merkejit báhpirii makkár teknologijja sii geavahit muhtin dábálaš beaivvis. Ságastallet. Ii leat álo álki fuomášit ja nammadit/jurddašit beaivválaš reaidduid teknologijjan.

Oahppit välljejit muhtin teknologalaš reaiddu masa čiekjudit. Man láhkai dát lea ovddiduvvon? Mo lea dan historjá? Manne dan lea ovddidan, jáhkát don? Dahket čájáhusa skuvlla oktasaš lanjaide.

Oahpaheaddji sáhtta čađahit powerpoint-presentašuvnna dán oasis, ovdal go lohkahehtet ja bargabehtet olles osiin. Dasto sáhttet oahppit joavkkuin gávnnaht mo eanadoallu/boazodoallu/meahccáseapmi/guollebivdu/bivttasindustriija lea ovdánan álggu rájes otnáži ja makkár teknologijja geavahuvvui dolin ja makkár teknologijja otna geavahuvvo. Dát lea hui buorre “rabas” bargobihtá masa buohkat gávdnet vástádušaid ja ovdamearkkaid. Dat heive čiekjudanbargun maŋŋá go olles oasi lea čađahan. Oahppit bággejuvvojit snuoggat, logadit, digaštallat ja välljet. Dasto galget buot joavkkut iežaset gávdnosiid/bohtosiid ovdanbuktit, áinnas njálmmálaččat.

Muhtin árvoštallankriteriat sáhttet leat omd: oahppit galget čájeht

- ahte sii máhttet fágadoahpágiid, dahje čájeht dáhtu ohcat ja jearrat
- ahte sii máhttet ovtta bargat ja plánet ovdanbuktima,
- ahte sii máhttet árvoštallat gállduid/neahtasiidduid.

Filmmat/lohkosat:

<https://tv.nrk.no/serie/teknologien-som-forandrer-oss>

1. Eatnánit, borrat, juhkat, suodjalusa (bivuid ja suoji dálkkiid vuostá)
2. Álggu olbmo eallima rájes gitta sullii 10 000 jagi áigi dassá. Lea čielggas, ja ferte dás namuhit ahte muhtin olbmot/čearddat/álbmogat leat guhká birgen dainna ahte bivdit fuođđuid ja čoaggit/čohkket luođu dan maid dárbbášedje dasa ahte birget. 10 000 jagi dassá ii leat dakkár bistevaš lohku mii guoská buot guovlluide máilmmis.
3. Olbmot bargagohte šibitdoallin ja gilvigohte gortniid. Dát álggii sullii 10 000 jagi áigi dassái.
4. Niilá-eanuguovllus Egyptas ja Induleagis otná Pakistánas. Dat šaddagohte sullii 5000 jagi dassái. Daid vuođđun lei ealasis gávppašeapmi, eanadoallu ja duddjon/huksen.
5. Loahpageahčen 1700-logu. Olbmot gávnnaheide ahte sáhtte ávká-stallat geađgekoala liekkadeapmái. Dan láhkai sáhtte suddadit ruovde-málmma ja duolddahit čázi ávkin lievlamašiinnaide mat fas jodiheide eará mašiinnaid, dego gođđin mašiinnaid ja banáhagaid. Dat lei industriála revolušuvna álgu.
6. Lievlamašiinnaid, gođđinmašiinnaid, sahánrusttegiid ja banáhagaid/botninmašiinnaid. Geađgekoalla lei vuođđun liekkadeapmái.
7. Ruovdereaidduid, togaid ja gođđosiid maiguin sáhtii biktasiid goarrut.
8. 1800 - logu loahpageažis.
9. 1800 - logu loahpageažis.

Bargobihtát čoahkkáigessui s 140

1. Mo elle vuosttaš olbmot?
2. Goas álge olbmot bargat eatnama?
3. Makkár teknikalaš máhttu lei sis?
4. Manin mii gohčodit dan áiggi goas olbmot heite bivdimis ja čohkkemis ja álge eatnama bargat?
5. Gos dáhpáhuvai eanadoallorevolušuvdna?
6. Goas ja gos álge Norggas bargat eatnama?
7. Mo šadde servodagat gos eanadoallu leavai?
8. Gos ledje máilmmi vuosttaš gávpotstáhtat?

9. Gos ja goas álggii industriála revolušuvdna?
10. Man láhkai industriála revolušuvdna váikkuhii servodagaide?

Vástádušat čeahkkáigeasu bargobihtáide

1. Bivdo- ja čoaqqinservodagas.
2. sullii 10 000 jagi dássá
3. Sis lei dakkár teknihkalaš máhttu ahte sáhtte ávkkástallat šattuid ja elliid resursan. Sii máhtte gilvit borramuša ja geavahit elliid biergun dahje váldit dain mielkki, náhkiid/ullui ja dávttiid.
4. Eanadoallorevolušuvdnan
5. Gaska-Nuorttis, Indias ja Kiinnás, seammás.
6. sullii 6000 jagi dassái, Nuorta – Norggas.
7. Olbmot eai dárbbášan johtit ja bivdit. Dalle šadde fástaáassin. Gilit šadde, olbmui lei buoret borrandilli ja danne maid eatnánedje ja laske, ja álge gávppašit. Servodagain šadde sosiála erohusat olbmuid gaskka.
8. Mesopotamias/Otná Irakas ja Davvi-Kiinnás. Eatnogáttiide ja guolbaniidda.
9. Stuorrabritánias loahpageahčen 1700 – logu.
10. Olbmuid eallin ja bargu nuppástuvvui. Olbmot guđde eanadoalu ja giehtaduoji go šattai váttis iežaset buktagiid vuovdit. Sii fárrejedje gávppogiidda ja bargagohte fabrihkain bálkká ovddas.

Vástádušat/komentárat bargobihtáide s 141

1. Sii meahcástedje ja guolástedje, murjejedje ja čogge šattuid ja ruohtasiid. Go dola fuomášedje, de sii geavahedje muoraid árjan. Dađistaga fuomášedje bivdoneavvuid sihke muoras, dávttis geađggis ja metállas, mat dahke bivddu ja bivuid duddjoma álkibun.
- 2.
3. Liššá ja sirppe leat ávdnasat mainna čuohppá dahje láddje suinniid. Áren lea bastilis geađgenjunni mii orru guhkes muorranáđa geahčen. Dainna lávejedje čugget mearraelliid dego njurjo ja fállá.
4. Bivdo ja čoaqqinservodagas johte olbmot elliid ja šattuid mielde ja sirddašedje jahkodagaid mielde. Sii bivde luođuelliid ja čogge dan mii šattai ja maid gávdne luođus. Sii eai ássan ovta sajis muhto sirddašedje. Servodagat ledje smávvá. Eanadoalloservodagas ásse

olbmot fásta ovtta báikkis. Sii gilve gortni ja njuvve elliid ja šibihiid ja ávkkástalle daid eará láhkai maid. Servodagat šadde stuorrát ja olbmot álge ovttas bargat.

5. Stuorrabritánias lei daid áiggiid hirpmus alla olmmošlassáneapmi. Olmmošlassáneapmi dagahii dárbbu borramuššii. Dat fas váikkuhii dasa ahte eanadoallovugiid fertii ođasmahttit vai borramuš lei doarvái buohkaide, ja olbmot dárbbášedje biktasiid. (Vuodđodárbbuid gokčat) Englánddas ledje ollu sávzzat ja dain fas ullu main sii gođđe liinniid ja sii sáddejedje ja vuvde maiddái olgoriikii. Sii ohce, dutke ja geahččaledje gávnnahit vugiid mo sáhtte buoridit ja effektiviseret liidnegođđima ja johtileappot ja eambo liinniid vuovdit.
6. Gávppašeapmi ja ruhta/bálká. Gávpogat sturro industriija leavvama áigodagas. Industriija leavai buot surggiin. Maiddái eanadoallu industrialiserejuvvui.

Kapihtal 4: OLMMOŠ ÁVKKÁSTALLÁ LUOĐU

Dehálaš doahpagat dán kapihttalis

luohtoeanadat	uberørt naturlandskap
kultureanadat	kulturlandskap, naturlandskap som er endret og/eller har spor etter menneskelig aktivitet
birgenláhki	livsgrunnlag/eksistensgrunnlag
ceavzilis ovdáneapmi	bærekraftig utvikling
luohtu	uberørt natur
luođuvida	opprinnelig
luođuattáldat	naturrikdom
buođđudeapmi	demming av vann og elver
čuohppat ja njáskat vuovddi	kutte trær og rydde skog
vielti ja dearbmi	skråning og kanten på skråningen
nuoskkideapmi	forurensning av naturen
vuodđo- dahje eanačáhci	grunnvann
ođđasis geavaheapmi	gjenbruk
ođasmuvvi riggodat	fornybar ressurs

Metodalaš tipsat

Mannet olggos geahččat gos ja mo leat olbmot ávkkástallan luonddu dolin. Leat go báhcán luottat/kultureanadahkan? Hášestreanggat, buvrrit/lavdnjenávehat, goahtesajit?, galmmiidanborat? eará? Bálgát, guođohanbálgát, buođut, soahtebázahusat, soahtemuitomearkkat?,

Ruhtaángrirvuolta ja dienas **dávjá lea stuorámus sivvan dasa ahte fitnodagat dahket stuorra** ja duođalaš sisabahkkemiid lundui. Mángii nu duođalaš sisabahkkemiid ahte eai oainne dain váikkuhusaid ovdal go lea menddo maŋŋit. Makkár stuorra luonddusisabahkkemat leat din guovllus? (guollebiebman, ruvkedoaimmat/minerálavieččahagat, eanadoallu, jogaid ja jávrriid buođđun, bieggamillut, oljovieččahagat). Ohcet dieđuid internehtas (várut ahte leat seriøsa neahttasiiddut) ja ráhkkanehket guossemátkki muhtin dákkár doibmii. Mannet geahččat daid guovlluid ja ságastehket jodi-heddjiin sin plánaid birra, ja gažadehket sin.

Vástádusat Muittát go...? s 151

1. Kultureanadat lea luoduvdiđa luhtu maid olbmot leat bargguid ja daguid bokte rievddan ja hábmen.
2. Luohtoeanadat lea eanadat maid olbmot eai leat nuppástuhtán.
3. Amerihkás, Guovddáš- ja Oarje-Eurohpás.
4. Dannego olbmot čuhppet, ja njásket vuvddiid. Vuvddiin leat muorat main leat ollu ruohttasat. Jos daid čuohppá ja njáská, báhccá dušše eana mii álkit goiká ja sáttohuvvá jos goikedálkket biste menddo guhká.
5. (D)Eanuid buođđumat dagahit ahte dat eai golgga jávrái šat, ja jávri goiká.

Bargobihtát čoahkkáigessui s 152

1. Manne olbmot leat čuohppan ja njáskan vuvddiid?
2. Mo lei Eurohpá eanadat davábealde Álppaid ovdal jagi 1000?
3. Maid dagaha vuvddiid čuohppan ja njáskan?
4. Mat eai leat ođasmuvvi ja mat leat ođasmuvvi luondduriggodagat?
5. Mo galggašii máilmmi resursageavaheapmi dáhpáhuvat?

Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide

1. Vai sis leat gilvineatnamat borramuša buvttadeapmái
2. Vuovdin
3. erošuvdna , dulvvit ja sáttomeahcceeatnamat leat lassánan.
4. Luondduriggodagat mat eai leat ođasmuvvi: olju, gássa ja minerálat. Ođasmuvvi luondduriggodagat: beaivvášenergiija, bieggenergiija, šattut, guolit ja eallit
5. Nu ahte luoduattdagat seilot maddái boahhte buolvvaide. Ceavzilis ovdáneami mielde.

1. Dát liŋkkat soitet leat ávkkálaččat:

<https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/9mwnoq/skogen-kommer-tilbake-i-europa>

<https://www.miljostatus.no/tema/klima/skog-og-globale-klimaendringer/>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Avskoging>

<https://www.brainscape.com/flashcards/del-6-middelalderen-i-europa-5017448/packs/7428864> gč flashcard nr 10.

2. Liŋkkat mat soitet leat ávkkálaččat:

<https://snl.no/%C3%B8rkenspredning>

<https://www.aftenposten.no/mening/debatt/i/V1orl/Et-glemt-miljøproblem>

3. Liŋkkat mat soitet leat ávkkálaččat:

<https://snl.no/Aralsj%C3%B8en>

<https://natgeo.no/natur/naturkatastrofer/aralsjoen-innsjoen-som-forsvant>

<https://earthobservatory.nasa.gov/images/90857/new-water-in-the-aral-sea>

4.

5. Liŋkkat mat soitet leat ávkkálaččat:

<https://studieweb.no/hva-er-barekraftig-utvikling/>

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/fin/tema-og-redaksjonelt-innhold/redaksjonelle-artikler/2007/strategi-for-barekraftig-utvikling/id469846/>

Oassi 3:

Riggodagat ja ealáhusat

Oahppoplána SAF2-03 máhttoulbmilat

- utforske hvordan mennesker nyttiggjør seg naturgrunnet i Norge og i andre land i verden.

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Muhtin olbmot barget eatnamiin ja dat leat vuovdedoallit, eanadoallit, boazodoallit ja guolásteaddjit. Sii barget vuodđoealáhusain (primærnærings). Industrijaealáhusat (sekundærnærings) maid ávkkástallet luondduresurssaid/riggodagaid muhto sii muhttojit daid. Dakkár industriija lea omd. olju ja gássa, ruvkedoaimmat, huksendoaimmahagat ja čáhcefápmofuolahus. Bálvalusealáhusat (tertiærnærings) fas gokčēt eará dárbblaš servodatlaš doaimmaid dego gávppašeami, hoteallaid – restaurenttaid, fievruid ja gulahallama ja almmolaš- ja priváhta bálvaleami, omd skuvllat, IKT-fitnodagat ja boarrásiidsiidat. Eatnašat barget bálvalusealáhusain ja olles 60 % BNP boahtá dain.

Vuodđoealáhusat buktet 1% Norgga BNP. (BNP – brutto nasjonalprodukt) čilge man stuorra ekonomalaš árvu lea olles Norgga buvttaduvvon gálvuvuin ja bálvalusain. Dat mihtiduvvo jahkásaččat) gáldu: SSB

Norgga ealáhusstruktuvra lea rievdan, erenoamážit manjmuš 50 jagi. Vuodđoealáhusat ja industrijaealáhusat nohket ja bálvalusbuvttadeapmi lassána. Dušše 2 % bargiin barget vuodđoealáhusain, ja olles Norgga 78 % bargoveagas barget bálvalusbuvttademiin. 20% bargoveagas barget gálvobuvttadeamis/industrijaealáhusain.

Vuodđoealáhusaiguin ferte bargat ja oahppat bajásšattadettiin jos dan galgá ollásit máhttit ja hálddašit. Vuodđoealáhusaid bargit dábálaččat eai leat dušše bargit, muhto sin ealáhus lea maidđái stuorra oassi sin eallinvuogis, identitehtas ja kultuvrras. Maidđái giella ja fágadoahpagat leat sin ealáhusas hui erenoamážat ja dakkárat mat eai muđui geavahuvvo servodagas ja árgabeaivvis. Dán láchkai vuodđoealáhusat cevzet ja birgejit, muhto daidda čáhket dušše okta dahje guokte máná/manjisboahhti ovttá bearrašis. Dábálaččat leat nieiddat geat guđđet ealáhusa ja bártnit/gánddat geat jotket ealáhusas bargat. Dát fas dieđusge áitá olmmošlassáneami go sahkananagi nissunat guđđet guovllu. Vuodđoealáhusat dárbbášit

viiddis eanaguovlluid, ja danne Sámis, gos stuorra oassi álbmogis bargá vuodđoealáhusas, eai leat nu ollu ja stuorra čoahkkebáikkít.

Muhtin gávpogat ja čoahkkebáikkít leat oktii šaddan ja sturron danne go doppe ledje luondduresurssat/riggodagat mat ledje vuodđun dasa ahte olbmot fárrejedje dohko go doppe ledje bargosajit. Dán áigge lea nu ahte stuorra oassi sis geat gávppašit ja administrerejit vuodđoávdnasiid, eai dárbbáš ássat doppe gos luondduresursa/riggodat lea. Kantuvrrat ja doaimmahagat/administrašuvnnat/gávppašeapmi sáhtttá dáhpáhuvvat vaikke gos, ja dábálaččat dat áshuvvojít stuorát gávpogiidda ja dohko gos lea máhttu ja gos dutkan dáhpáhuvvá. Sii geat ássat dan guovllus gos luondduresurssat/riggodagat leat, barget industrijaealáhusain (huksendoaimmain, verftain (skiippaidhuksen báikkít), ruvkkiin, fápmostašuvnnain, jna). Mađe dehálat luondduresursa/riggodat, dađe stuorát čoahkkebáiki ja dieđusge maid eambbo eará fálaldagat dohko šaddet. Čoahkkebáikkiin lea maid eambbo lassi oahppo- ja friddjaáiggefálaldagat/áiggeájanasfálaldagat olbmuide geat válljejit doppe ássat.

Filmmat/lohkosat

Mitt yrke, nrk.no/skole vuolde, lea TV-ráidu maid sáhttibehtet geahččat ja oahppat ollu iešguđetlágan ámmáhiid/ealáhusaid birra.

Ovttas.no, mii lea sámedikki oahpponeavvosiidu, leat ollu filmmat árbevirolaš doaimmaiguin ja vuodđoealáhusaiguin. Sii leat ollu filmmaid maiddá digitaliseren. Mii ávžžuhit dan geavahit sihke gáldun ja vuodđun ságasteapmái. Filmmat heivejit maid bures fáttá álggaheapmái.

<https://tv.nrk.no/serie/kampen-om-tungtvannet>

<http://calliidlagadus.org/web/index.php?egavpi=1&girji=159&giella1=sam>

Kapihtal 5: VUOĐDOEALÁHUSAT

Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:

ealáhus	næring
ealáhusláhki	næringsform
vuodđoealáhus	primærnæring
goariduvvon eana, dahje o-riikkat (ovdáneaddji riikkat)	utviklingsland (u-land)
omiid- šibitdoallu	dyrehold, husdyrhold
eanadoalloservodat	jordbrukssamfunn
smávvalolaččat	småbrukere
dállodoallu	gårdsdrift
doallobargu	gårdsarbeid
bearšdállu	familiegård
gávpeeanadoallu	handelsjordbruk, handelsbruk
lotnolasdoallu	kombinasjonsbruk
ealátávnas	næringsmiddel
bargosearra	arbeidsstyrke
šaddadeapmi	avle fram, dyrke
šaddogilvin	dyrking av planter
goanstagilvagat	kunstgjødsel
šaddosuodjalanávdnasat	plantevernmidler
vuodđočáhci	grunnvann
menestuvvat	lykkes med, være tilfredstillende
čoaggit	plukke, samle
rádjat	oppbevare, lagre
bargojuohku	arbeidsfordeling
vuovdedoallu	skogbruk
huksenávnas	byggemateriale
boaldámuš	fyringsmateriale
geahčemeahttun	endeløs
guohttu šibihat	beitedyr
dimbbar/hirsa	tømmer
guolástusnjuorra	fiskegrunne/fiskebank
sálaš	fangst, utbytte
fuod̄ar	for
lonuhusgálvu	byttevare
gollebiebman	fiskeoppdrett
biebmanguolli	oppdrettsfisk

Metodalaš tipsat

Dát kapihtal lea oalle guhki, nu ahte mii ávžžuhit juohkit kapihttala ealáhusaid mielde. Muhtin áigge bargabehtet eanadoaluin/boazodoaluin ja muhtin áigge vuovdedoaluin ja loahpas guolástemiin.

Lea čielggas ahte ohppiide ferte leat čielggas mat vuodđoealáhusat leat (definišuvdna) ja man láhkai dat iešguđet vuodđoealáhusat ávkkuhit luoduvdiđa attáldagaid/riggodagaid.

Vuolggasadjin sáhttet leat iešguđet filmmat ja báikkálaš vuodđoealáhusat.

Sáhttibehtet čuovvut/bargat ovtta vuodđoealáhusa, muhtin áigge, jos vejolaš.

Vástádusat Muittát go? s 180

1. Dat leat ealáhusat mat vižžet riggodaga luonddus. Eanadoallu ja guolásteapmi.
2. 40 %
3. Iešbirgejeaddji eanadoallu lea seammá go ieš birget ja borrat dan maid eanadoallu buktá. Gávpeeanadoallu lea go eanadoalli vuovdá borramuša/buktaga maid buvttada eanadoallobarggus, ja ožžo dalle ruđa dan ovddas.
4. Amerihkás, Afrihkás, Austrálias, Indias ja Indonesias.
5. Lassáneaddji borramušbuvttadeapmi ovdáneaddji riikkain/goariduvvon - riikkain.
6. Trøndelágas, Nuorta-Norggas/Østlánddas ja lulimusas Norggas.
7. Jæren lea máttimusas Norggas, ja doppe šaddadit ruotnasiid, murjiid ja šattuid.
8. Fierpmástallan dego njággogfierbmebivdu, golgadeapmi ja buodđun. Oaggun.
9. Boazodoallu rievddai go birrajagi skuvla šattai, go viessodoarjja-ortnegat šadde, ja go mekaniserema mielde bođii earret eará muhtaskohter. Ođđa, gárvves biktasat ja bivut dahke ahte nissonolbmuide, geat duddjojedje, ii lean dárbu šat seammá láhkai/ollu.

Vástádusat Muittát go? s 186

1. Muoraid ruohttasat dollet eanabajáža čoahkkisin nu ahte dat ii erodere. Muoraid lasttaid njammet alcceseaset CO₂ ja buktá oksygena. Olu olbmot liikojit vuoigastit ja áiggi golladit vuvddiin ja ollu eallišlájaide ja šaddošlájaide lea vuovdi sin ruoktu/bioma. Muoraid sáhtta atnit boaldámuššan ja huksenávnasin.
2. 30%
3. Ekváhtor guktui bealde. Ibenholt, mahogni ja teak.
- 4.

Vástádusat Muittát go s 193

1. Rittuin ja stuorra jávrriin
2. Ollu plankton maid Golfarávdnji buktá davás,
3. Finnmárkku rittus
4. Gođđadorski čuovvu plankton ja joavdá ođđajagimánu Lofuhtii ja vuojada ja gođde doppe gitta cuonománnui. Buot Norgga guolásteaddjit leat daid áiggiid Lofuohtas guollebivddus.
5. Luossa, dorski, bálddis, finddar, dápmot
6. Luossaparasihitta njoammu dávdda luosaide jogain ja biebmanrustegiin. Dávda goddá luosaid.

Bargobihtát čoahkkáigessui s 194 – 195

1. Makkár vuodđoealáhus lea stuorámus?
2. Gos máilmmis lea eanemus eanadoallu?
3. Mo lea eanadoallu rievdan mañimus 200 jagi?
4. Man láhkai lea vuovdi dehálaš resursa midjiide?
5. Man ollu guoli borret olbmot?
6. Makkár dehálaš ealátávdnasa mii oažžut guolis?

Vástádusat čoahkkáigeasu bargobihtáide

1. Eanadoallu
2. Ovdáneaddji/goariduvvon riikkain

3. Rievdan iešbirgejeaddji ealáhusas gávpeeanadollui
4. Boaldámuššan, huksenávnasin,
5. Dušše 5 % buot guolis mii bivdojuvvo šaddá olbmo borramuššan.
6. Proteiinnaid

Vástádusat/komentárat bargobihtáide s 194 -195

1. <https://www.xn--slvberget-l8a.no/Laering/Nord-Soer-Biblioteket/Spoersmaal-og-svar/Svibruk-og-nomadisk-fedrift>
2. Vástádusat gávdnojit s 162-168
nisot, máisa, teadja, sohkar, gummi, gáffe, kakáo, banánat leat deháleamos plantášabuktagat.
- 5 Trohpalaš arvevuovddit leat Afrihkás, Lulli-Ásias ja Indonesias, Lulli- ja .Gaska-Amerihkás. Muorrašlájat mahogni, teak ja ibneholt geavahuvvojit stohpogálvvuid ráhkadeapmái.
6. <https://ndla.no/nb/subjects/subject:9/topic:1:182163/topic:1:182937/topic:1:157138/resource:1:157210>
7. <https://ndla.no/subjects/subject:13/topic:1:184871/topic:1:184595/topic:1:157919/resource:1:151047>
9. Dás berrejít oahppit goit oahppat mo vurkejedje guliid ovdal ja mo dat fievrreduvvojedje Bergenii ja das fas viidáset máilbmái. Mo teknologijja ja mekaniseren (mohtor, ekkolodd, GPS, mohtorjuvssat) lea rievdan ja buoridan ja dahkan guolásteami álkibun, stuorra ja dehálaš gávpealáhusan davviguovllu olbmuide ja seammás beavttálmahttit.

<https://www.nrk.no/nordland/slik-holdt-de-varmen-for-i-tida-1.12731693>

<https://snl.no/lofotfisket>

<https://www.nrk.no/nordland/verdens-storste-torskefiske-1.11578839>

**Kapihtal 6:
SEKUNDÁRA EALÁHUSAT
– INDUSTRIIJAGÁLVVUID BUVTTADEAPMI JA ENERGIJA**

Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:

industriija	industri
industriijafitnodat	industribedrift
industriijasuoerggit	Industrigrener, forgreininger av industri
NIC	Newly Industrialized Countries, ođđa industriija-rikkat
industriijaguovlu	industriområde
industrijabuvttadeapmi	industriproduksjon
industriijasearvi	industrieselskap
máŋgariikkaidgaskasaš	multinasjonal
industriijaservodat	industriamfunn
i-riika, industriijariika	industri-land
goariduvvon – riika dahje o-riika	utviklings-land (ovdánaeaddji-riika, riika mii lea ovdáneamen)
industrijabáiki	sted, lokasjon med industri
industrijabuvttadeapmi	industriproduksjon
reidet	foredle, bearbeide
eksportaindustriija	industri for eksport, industri som produserer produkter for det utenlandske markedet (f.eks fisk, våpen, strøm)
roavvaávnas	råvare, f.eks fisk, olje, tremasse, korn
gollu	utgift
ásahuvvot	etablere seg
bargofápmu	arbeidskraft
bargoveahka	arbeidsstokk, antall arbeidere/ansatte i en bedrift
bisuhit	opprettholde
energiija	energi
energiijagáldu	energikilde, f.eks sol, vind, olje, gass
birgendássodat	levestandard
buvttadeapmi	produksjon
buvtta, buktagat	produkt, produkter
geavaheapmi	bruk, forbruk
fitnodat	bedrift
gálvvut	varer
gávpemárkan	handelsmarked

gáibideaddji	krevende
čáhcefápmu	vannkraft
atomafápmu	atomkraft
elfápmu dahje šleađgafápmu	elektrisk kraft
šleađga dahje elrávdnji	elektrisk strøm
goanstagilvagat	kunstgjødsel
elrávdnjeráhkkanusat	strømanlegg, en innretning laget for å lage elektrisk strøm
luođuenergiija	fri, naturlig uforedlet energi, f.eks vind, fosser, elver og sol.
loaktevaš	ikke – fornybar
ođasmuvvi	fornybar
buođđut	demme opp, stenge
birasgáhtten	naturvern
hivvodat	mengde
nuoskkideapmi	forurensning

Metodalaš tipsat

Guovddáš doaba dán kápihttalas lea industriija. Oahpaheaddji berre industriija-doahpaga birra ságastit ja čujuhit ovdamearkkaide ovdal go oahppit lohket kapihttala.

Leat go din guovllus industriijabáikkít/fitnodagat? Njuovahagat, guolleindustriija, ruvkeindustriija, meieriija, láibbohat, rávddit, ja eará?

Čuovvut fitnodaga/fitnodagaid muhtin áigodaga. Dahket áigelinnjá mii čájeha buktaga roavvaávdnasis gitta gárvves buktagiid maid doalat gieđas.

Oahpaheaddji sáhtta ovdagihtii addit ohppiide sániid maid galget geavahit ovdanbuktimis.

Váldet vuođu muhtin roavvaávdnasis ja dahket das juoidá: Borramuša, ávdnasa,

Geahčadehket kárttaid s 210 ja 213. Geahččalehket nehtas ohcat dieđuid ja govaid dáid industriijaguovlluin. Dahket čájáhusa/ovdabuktima ceahkis.

Válljehek muhtin Eurohpá riikkaid. Lohket daid birra ja gávnahehket makkár industriija dain riikkain lea. Dahket ovdanbuktima earáide ceahkis. Geavahehket Office 365 – ovdanbuktin/presentašuvdna reaidduid.

Vástádusat Muittát go? s 205

1. Industriija lea sekundára ealáhus mii reide dahje ráhkada ávdnasiid dego biillaid, biktasiid, gárvves biepmu, stohkosiid ja ollu eará.
2. Industrijariika lea riika mas lea ollu industrijabargosajit ja goariduvvon – riika (O-riika) lea riika mas lea uhcán industriija ja mas ollu olbmot barget vuodđoealáhusain.
3. Davvi-Amerihká, Oarje-Eurohpá ja Jáhpan.
4. Kiinná
5. Riika mii lea gieskat dahje aiddobeliid industrialiserejuvvon
6. Dannego bálkát leat menddo alladat industrijariikkain. Industrijafitnodagat/searvvit ohcet bargoveaga doppe gos lea vuolimus bálkkát ja danne hálbimus ráhkadit gálvvuid/biktasiid.

Vástádusat Muittát go? S 208

1. Kristiániai ja Bergeni 1840 logus. Gođusindustriija.
2. 1800 – logu loahpas.

Vástádusat Muittát go s 215

1. Olju, geađgekoalla, gássa, atomaenergiija, bieggá, beaivváš, muorra ja čáhcefápmu
2. Čáhci, beaivváš, bieggá ja muorra
3. Olju, gássa, čáhcefápmu, šleađgafápmu
4. Norggas leat ollu goržžit ja jogat/jávrrit maid sáhtta buodđut ja main dahkat čáhcefámu.
5. Go dat lea ođasmuvvi energiija
6. Akšuvdna mas birasgáhttenorganisašuvnnat ja sámít ovttasbarga ja geahččaledje bissehit Álttájoga buodđumis. Dat dáhpáhuvai jagiid 1979 - 1982

Bargobihtát čoahkkáigessui s 216

1. Mii lea deháleamos sekundára ealáhus?
2. Namut muhtin eará sekundára ealáhusa!
3. Mii lea i-riika? Mii lea goariduvvon dahje o-riika?

4. Mii lea ekonomalaš erohus i- ja o-riikkaid gaskkas?
5. Gos leat deháleamos industriijaguovllut máilmmis?
6. Geat oamastit industriija ja dinejit ruđa dainna?
7. Makkár energiija ávkkuhedje dološolbmot?
8. Makkár energiija leamaš ávkin Norgga industriija huksemii?
9. Mii lea boahtteáiggi energiija go olju, gássa ja koalla nohket?

Vástádušat čoačkkáigeasu bargobihtáide

1. Industriija
2. báktedoaimma, oljo- ja gássabuvttadeapmi, šleađgafámu buvttadeapmi, huksendoaimma
3. i-riika lea industriijariika. O-riika, dahje goariduvvon riika fas lea riika gos eatnašat barget ja ellet vuodđoealáhusain,
4. i-riikkat vižžet o-riikkain roavvaávdnasa maid dárbbasit iežaset industrijabuvttadeapmái. O-riikkat fertejit fas oastit gárvves gálvvuid maid i-riikkat leat buvttadan.
5. Davvi- Amerihkká, Oarje-Eurohpá ja Japána. Dál lea Kiinná stuorra industriijaguovlu.
6. Mángariikkaidgaskasaš industriijasearvvit.
7. Luođuenergiija: biekká, rumašfámu, čáhcefámu, muoraid, lavnnji ja goikemuhkkiid boaldámuššan.
8. Čáhcefápmu
9. Beivváš- ja bieggáenergiija.

Vástádušat ja kommentárat bargobihtáide s 217

1. Muhtin mángariikkaidgaskasaš industriijasearvvit: Hydro, Apple, Mc Donalds, Coca cola, Microsoft, Sony, Levi`s, H&M, Shell
- 2.
3. omd lea stuorra oassi guolleindustriijas sirdojuvvon olgoriikii, Kiinnái. Dat lea dan dihte go bálká Norggas lea menddo allat dan ektui maid industriija dáhttu dinet. Lea duohta nu ahte lea hálbbit fievrridit guoli gitta Kiinnái gos sii reidejit ja páhkkejit dan ja sáddejat dan fas ruovtto-luotta Eurohpá buvddaide.
4. Bálkkát leat menddo alladat.

5. Dás lea sáhka ruovde- ja metállaseagus roavvaávdnasis. Norgga eatnavuođus leat ollu iešguđetlágan metállat.
- 6.
7. Suorggit sáhttet leat: ohcan, viežžan/doalvun, sihkkarvuohta, raffineren, reiden, bargodilit, oahppu ja bákkát,
8. Das báhcet váralaš bázahusat/radioaktiiva suonjardeapmi maid lea váttis vurket/destrueret/billistit dahje main lea váttis beasat eret.
- 9.

Kapihtal 7: BÁLVALUSEALÁHUSAT

Dehálaš fágadoahpagat dán kapihttalis:

bálvalit	gjøre noen en tjeneste, yte tjeneste
bálvalus	tjeneste, service
bálvalusealáhus	servicenæring, tjenesteytende nærin
bálvalusservodat	tjenesteytende samfunn
bálvalussuorgi	servicesektor
bálvalusfitnodat	servicebedrift/tjenesteytende bedrift
almmolaš	offentlig
fidnoaktiiva	yrkesaktiv
áiggeájanasdoaimma	fritidsordninger/fritidsaktiviteter
vearut ja divadasat	skatter og avgifter
ámmát	yrke, stilling
beroškeahhtá	uavhengig av
jearru	etterspørsel
sáddatdoalvu	bringetjeneste

Metodalaš tipsat

Guovddáš doaba dán kapihttalis lea bálvalus ja bálvalusealáhus. Oahpaheaddji berre dán doahpaga čilget ja čujuhit ovdamearkkaide ovdal go oahppit lohkahtet kapihttala.

Daga muhtin gažaldagaid maidda oahppit logadettiin kapihttala teavstta galget gávdnat vástádusaid. omd

Man ollu olbmot barge vuodđoealáhusain 1900 – logu álggus?

Man ollu fidnoaktiivaolbmot barget bálvalusealáhusain otne?

Makkár bálvalussuorgái gullá taksi?

Mii lea erohus almmolaš ja priváhta bálvalusain?

Daga muhtin eará gažaldagaid (omd) maidda eai leat čielga ja oktageardánis vástádusat, muhto maid sáhtta digaštallat ja suokkardit/čielggadit joavkkuin.

Makkár bálvalussurggiin, jáhkát don, olbmot barge 1900 – logu álggus?

Mo, jáhkát don, olbmot meannudedje doabbariid (søppel) 1900-logu álggus?

Mii dáhpáhuvvá jos mii heaitit máksimis vearuid ja divadiid, jáhkát don?

Manne eai leat ollu iešguđetlágan priváhta bálvalusat boaittobealbáikkiin?

Makkár bálvalussurggiid sáhtášii mekaniseret eambo?

Muhtin bálvalusámmáhiid ii sáhte mekaniseret, ja dakkár ámmáhiin dárbbášuvvo álo olmмоšlaš bargoveahka. Makkárat dat leat, du/din mielas?

Din guovllus/suohkanis leat vissásit iešguđetlágan bálvalusealáhusat. Dahket statistihka ja čájehehket makkár bálvalusealáhusat gávdnojit din suohkanis. Čieknudehket veaháš eambo ja gávnahehket maid olbmot barget daid iešguđet bálvalusealáhusain. Makkár bálvalusa sii fáallet ja barget?

Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 224

1. 1900 – logu álggu rájes. Industrijarevolušuovdna ja teknologiija rievdahtii servodaga nu ahte dál unnit olbmot dárbbášuvvojit dasa ahte ráhkadit buktagiid maid mii dárbbášit. Unnit olbmot dárbbášuvvojedje vuodđoealáhusain. Márkanekonomiija (ruhtaservodat) dagahii olbmuide, geat ovdal ledje bargan reangan ja biigán láibbi ovddas, vejolažžan fáallet bálvalusaid mávssu ovddas. Dan lánkai sii sáhte dinet iežaset ruđa.
2. Almmolaš bálvalusat leat dábálaččat skuvllat, dearvvašvuodasuorgi, mánáidgárddit, gieldda- ja fylkkahálddahasat. Girdit, togat, vuoktačuohppit, preassa, áiggeájanasdoaimmahagat, gávppit, IKT (Tele-gulahallan), huksenbálvalusat, boradanbáikkid leat fas priváhta bálvalusat. Dán áigge priváhta fitnodagat fáallet maidái dearvvašvuoda-, ja oahpahusbálvalusaid (mánáidgárddiid, divššohagaid ja skuvllaid).
- 3.
4. Kommunikašuvdna dego poastabáikkid ja IKT-bálvalusat, infrastruktuorra, doappar- ja kloáhkadoaimmahat, skuvla, mánáidgárdi, dearvvašvuodaguovddáš, buvdat, gielddahálddahas, **áiggeájanasdoaimmahat**